

ANAKSAGORAS (Ἀναξαγόρας) **Z KLAZOMENAJ** (Azja Mniejsza) — syn Hegesibulosa, żył w latach 500/499 — 428/427 przed Chr.

Wg przekazów bio- i doksograficznych — porzucił rodzinny majątek by poświęcić się filozofii. Niektórzy z doksografów nazywają go uczniem lub towarzyszem Anaksymenesa, co wskazuje na jego związki z jońską filozofią natury. Na fakt, iż jako pierwszy z filozofów związał się z ateńskim środowiskiem intelektualnym miał niewątpliwie wpływ upadek Miletu (494 przed Chr.); do Aten przybył ok. 480; jako filozof był nauczycielem Archelaosa z Aten, tragika Eurypidesa, demagoga Peryklesa, z którym pozostawał w przyjaźni. Nie da się ustalić, czy pozostawał w kontaktach z Sokratesem, czy też ten znał poglądy A. jedynie z lektury jego pisma. W 433, na wniosek Tukidydesa, został oskarżony o bezbożność i sprzyjanie Persom; oskarżenie miało charakter polityczny i było w istocie wymierzone przeciwko Peryklesowi. Podstawą oskarżenia i wszczęcia procesu było pismo, w którym A. stwierdzał, że Słońce to rozżarzona bryła metalu. W Atenach na mocy tzw. ustawy Diopėjthesa oskarżeniu o bezbożność (ἀσεβεία [asébeia]) podlegał ten, kto nie oddawał czci bogom państwowym, wprowadzał do Aten kult obcych bogów, oraz ten kto orzekał o naturze ciał niebieskich (na mocy tej ustawy oskarżono i skazano Sokratesa, później sformułowano oskarżenie wobec Arystotelesa). Nie da się ustalić, czy doszło do procesu; A. opuścił jednak Ateny i resztę życia spędził w milezyjskiej kolonii Lampsakos, gdzie założył szkołę filozoficzną i dożył reszty dni w czci i poważaniu, a w testamencie zalecił, by dzieci Lampsakijczyków w każdą rocznicę jego śmierci miały dzień wolny od nauki. Mieszkańcy Lampsakos wzniesli ku czci A. ołtarz poświęcony Rozumowi (Νοῦς [Nous]) i Prawdzie (Ἀλήθεια [Alétheia]).

Autor nie zachowanego pisma *O naturze* (Περὶ φύσεως [Perí phýseos]), napisanego pięknym i wzniosłym stylem, znanego i popularnego w Atenach w V w. przed Chr., jak to poświadcza m.in. Platon, znanego dobrze Sokratesowi; fragmenty i główne ustalenia zostały przekazane przez starożytnych filozofów i doksografów: Platona, Arystotelesa, Teofrasta, Aetiusa, Hipolita, Simplikiosa.

A. uznać należy za ostatniego przedstawiciela jońskiej filozofii natury, szukającej pierwszych zasad i przyczyn (ἀρχή, ἀρχαί [arché, archaí]) w elementach materialnych (στοιχεῖα [stoichéia]), weryfikującej w swym rozwoju kolejno: koncepcję jednej zasady materialnej (Ksenofanes z Kolofonu), koncepcję ożywionej materii, mającej w sobie źródło ruchu (Empedokles z Akragantu), a pod wpływem filozofii eleatów koncepcje jedności i niepodzielności zasad. A. w wyniku konfrontacji ustaleń jońskiej filozofii natury z odkryciami szkoły eleatów przyjmuje, iż pierwsze zasady, z których powstał świat i rzeczy, nazywane przezeń „nasionami rzeczy” (σπέρματα χρημάτων [spérmata chrematon]), albo „cząstkami” (μοῖραι [móirai]), w przekazach Arystotelesa zaś „homoiomerami” (τὰ ὁμοιομερῆ [ta homoiomeré]), niejednorodne, niepodobne do siebie i niesprowadzalne do siebie nawzajem, były nieskończone (ἄπειρα [ápeira]) pod względem liczby (πλήθει [pléthei]), jakości i małości. Przed powstaniem świata i rzeczy w świecie, zasady stanowiły mieszaninę (σύμμικσις [sýmmiksis]) tak ścisłą, iż nie wyodrębniała się w niej, ani też nie jawiła jako wyróżniona żadna z nich.

A., kontynuując nurt zapoczątkowany przez Empedoklesa z Akragantu, zrywa całkowicie z jońskim hylozoizmem, odrywając źródło ruchu i siłę sprawczą od materii. Sprawcą ruchu, zarówno pierwszego ruchu obrotowego — wiru (περιχωρεῖν, δίνη [perichoréin, dine]), w wyniku którego poszczególne zasady

zaczęły stopniowo oddzielać się od siebie, jak i ruchu w ogóle — jest Umysł (Νοῦς), postać bytu pierwszego, istniejącego poza zasadami i niezależnie od nich, posiadającego odmienną niż zasady, delikatniejszą substancję, rozumność, siłę. W kosmogonii A. przyjmuje, iż początkiem powstawania świata z zasad był ruch wirowy, w jaki wprawił pierwszą mieszaninę Umysł. W wyniku ruchu wirowego pierwotna mieszanina zaczęła się rozdzielać i wyodrębniły się z niej zróżnicowane struktury świata i rzeczy w świecie, z których każda zawiera w sobie wszystkie cząstki pierwotne, a w rzeczach żyjących zawiera się też Umysł. W procesie kosmogonii oddzieliło się najpierw to, co rzadkie — od gęstego, zimne — od gorącego, ciemne — od jasnego, wilgotne — od suchego; gęste, wilgotne, zimne i ciemne opadły na dół, tworząc ziemię, rzadkie, gorące, suche i jasne wzniosły się do góry. Na ziemi z kolei, w wyniku słabnącego ruchu wirowego ukształtowali się ludzie i inne istoty żywe, oraz wszystkie rzeczy. Każda rzecz jest strukturą złożoną z zasad w taki sposób, że we wszystkim jest cząstka wszystkiego. Proces ten nie realizuje się tylko w jednym świecie. Z pierwotnej mieszaniny ukształtowała się bowiem niezliczona ilość światów równoległych. Ziemia, podobnie jak w koncepcji Anaksymenesa, jest płaska, utrzymywana w górze przez powietrze. Istoty żywe w swej hierarchii (od roślin, przez zwierzęta po człowieka) mają w sobie cząstkę Umysłu, która wyróżnia je spośród innych rzeczy.

W filozofii A. zostało wyartykułowane explicite dominujące w filozofii starożytnej przeświadczenie, iż nie istnieje powstawanie (γένεσις [génesis]) czegokolwiek z nie istniejącego, ani ginięcie (φθορά [phthorá]) jako obracanie się w nicłość; to, co nazywa się powstawaniem, jest w istocie mieszaniem się zasad (συμμίσγασθαι [symmísgesthai]), ginięcie natomiast to ich rozdzielanie (διακρίνεσθαι [diakrínesthai]). A. sformułował odmienną niż Empedokles teorię wrażeń zmysłowych, zgodnie z którą postrzegamy „przez przeciwieństwa” (τοῖς ἐναντίοις [tois enantíois]), to znaczy, że skoro we wszystkim jest cząstka wszystkiego, dzięki temu, co jest w nas zimne, rozpoznajemy i wyróżniamy to, co jest ciepłe itp. Postrzeżenia zmysłowe nie prowadzą jednak do poznania prawdy.

Bibliografia: J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, Lo 1892, 1952⁴; Diels-Kranz I–III (passim); A. — *testimonianze e frammenti* (wyd. D. Lanza), Fi 1966; *The Fragments of A.* (wyd. D. Sider), Meisenheim am Glan 1981; G. S. Kirk, J. E. Raven, M. Schofield, *The Presocratic Philosophers*, C 1957, 1983² (*Filozofia przedsokratejska*, Wwa-Pz 1999).

Janina Gajda-Krynicka